

Bartosiewicz László (1954) archaeozoológus, egyetemi tanár, az ELTE BTK Régészettudományi Intézet Archeometriai és Régészeti Módszertani Tanszékének vezetője. Kutatási területe a régészeti korok állattartása, gazdálkodása és állattenyésztése.

Szívszorító hasonlóságok

Gondolatok a rituális állatvágás kapcsán

Bartosiewicz László

Bevezetés

A régészeti állattan természettudományos alapjainál fogva látszólag távol áll az írásos és képi forrásokban bővelkedő ókori művelődéstörténet kutatásától. Sokan vélik afféle őskoros huncutságnak, amellyel csak a megbízhatóbb dokumentumok híján kénytelen az írásbeliség megjelenése előtti korok régésze foglalkozni. Mivel azonban e tudomány feladata az ember és az állatvilág kapcsolatának történeti vizsgálata régészeti leletek alapján, az állatmaradványok vizsgálatát éppen az említett források gazdag választéka teszi érdekessé ebben a sokoldalúan kutatott időszakban. Az állatokról folyó gondolkodás, testfelépítésük alapos ismerete, más korok hozzájuk fűződő hiedelmei és tudása haszonnal illeszthető az ókor szellemi történeti vizsgálatának vonulatába.

Az ókori régészet szerepe és fontossága világos. Magától értetődő tudományos érdek, hogy az ásatási leletegyüttesek szerves részét képező állatmaradványokat meghatározzuk. Egy-egy lelőhely állatmaradványai maguk is régészeti leletek, hiszen az adott kor anyagi kultúráját (állattenyésztésének fejlettségét, jószágainak küllemét, húsfeldolgozási és -fogyasztási szokásait, állatokkal kapcsolatos hiedelmeit) tükrözik. Ezek az írásos vagy képi forrásokban nem feltétlenül korabeli fontosságuk arányában jelennek meg. A homérosi eposzok hasonlataiban és metaforáiban például az oroszlánokról sokkal több szó esik, mint azt az egykori balkáni oroszlánok gyéren előforduló csontleleteiből gondolnánk.¹

Mára a régészeti állattan sokoldalú tudománnyá vált, túlmutat a csontleletek pusztá meghatározásán. E rövid tanulmányban tematikus példaként kiragadható a lábásjószág megölésének egy mára jobbára elfelejtett módja. Akár hétköznapi, akár ünnepi alkalommal végeznek egy-egy állattal, a módszer megválasztását manapság is számos tényező (hagyomány, technikai feltétel, hitbéli megfontolás) befolyásolja. Az állattani leletanyagban azonban a halál okára közvetlenül utaló csontleletek száma valamennyi régészeti korszakban elenyészően kevés.

Az állatvágás régészeti állattani nyomai

Több évezredes hagyomány, hogy a „helyesen” levágott állat torkát a vélhetően legkegyesebb módon átvágják, a tetemet pedig kivéreztetik. A kivéreztetés mai, tudományosan értelmezett célja az, hogy a kimúlt állat fertőző bélflórája az érrendszerben rekedt pangó véren keresztül a tetembe visszaáramolva ne szívódhasson fel az értékes húst jelentő izomszövetbe.²

A legismertebb mai rituális vágásmódok a judaizmus kóser³ és az iszlám halal valóságilag szabályozott húsevési szokásaihoz kötődnek.⁴ Az iszlám változat ugyan évezredekkel későbbi, de az állatvágás szempontjából a kóser előírásokból fakadó fogalom.⁵ A vér tisztátalan táplálékként mindkét vallásban a dög- és sertéshússal szerepel egy sorban,⁶ kizárólag életveszélyben szabad megenni.

A vallásos zsidóság számára egyáltalán fogyasztásra engedélyezett állatfajokat tehát a vallásjognak, a halakhának megfelelően kell levágni ahhoz, hogy a húsuk va-

1. kép. Hagyományos mongol juhvágás: a halál beálltának pillanata a főverőér kézi átszakításakor (Alice M. Choyke felvétele)

lóban fogyaszthatóvá válják.⁷ A kóser és halal vágás lényeges szempontja, hogy az állatnak minél kevesebb szenvedést okozzanak. Tilos az áldozat szeme láttára fenni a kést, vagy társait levágni.⁸ E feltételek a vallásos törvény részei, ha csak egyikük nem érvényesül, a hús emberi fogyasztásra alkalmatlan lesz, ehetetlenné válik. A kivézetetés és kíméletesség alapvető szempontjai annyiból ellentmondanak egymásnak, hogy a tökéletes kivézetetés érdekében nem szabad az áldozatot elkábítani, mert a renyhülő szív működés rontaná a vér távozásának hatásfokát a szervezetből.⁹

Kóser vágáskor a nyak gyors átmetszéséhez megfelelő hosszúságú, tökéletes pengéjű kést kell használni, amelynek élén nem lehet csorbulás. A torkot a fülek irányába haladva kötelező egyetlen, határozott mozdulattal átvágni.¹⁰ A judaizmushoz hasonlóan¹¹ ezt a vágást az iszlám az elejtett vadak esetében is megköveteli. Noha a keresztények számára hasonlóan szigorú előírások nincsenek (még a böjti hústilalom is csak időhatárokat szab meg, „állatvédelmi” szempontjai nem léteznek), a vágás – különösen a kivézetetés gyakorlati fontosságát tekintve – nagyjából megfelel a felidézett ószövetségi előzményű technikai hagyománynak.

A torok átvágására régészeti csontleleteken akkor következtethetünk, amikor a fej közeli nyakcsigolyák alsó, azaz hasi oldalán haránt irányú vágásnyomokat találunk. Ezeket tulajdoníthatjuk leginkább a nyak lágy szövetein áthatoló határozott metszés következményének. Az ilyen leletek azonban nagyon ritkák. Egyrészt a csigolya eleve nem minden esetben sérül, hiszen a cél a lágy szövetek roncsolása. Másrészt, míg a különböző kő- és fémpengékkel ejtett vágásnyomok egy-egy csonton jól felismerhetők és elkülöníthetők, ezek elsősorban a porlékony csigolyáknál ellenállóbb vázrészeken, pontosabban azokkal együtt maradtak fenn a régészeti leletanyagban.¹² A régészeti állattani szakirodalomban a háziállatok fejhez közel eső, első két nyakcsigolyáján, a fejgyámon (*atlas*) és a forgatón (*epistropheus*) ejtett haránt irányú vágásnyomokat

gyakran értelmezik halálökként, mert formailag egybeesnek az Ószövetség és a Korán lapjain írásba foglalt rendszabályokkal.¹³

Fontos megjegyezni, hogy e törvények írásos megjelenését egyes iráni leletek messze megelőzték,¹⁴ akárcsak az a hasonló haránt irányú vágásnyomokat mutató szarvasmarha fejgyám, amelyet a svájci Schützenmatt késő újkőkori (horgenai kultúra) lelőhelyéről közöltek.¹⁵ Mindkét korszakban csak kőeszközök álltak még rendelkezésre az állatok megöléséhez, amelyek közül nagyon kevés lehetett alkalmas a torok határozott átmetszésére.¹⁶ Egy kifejlett szarvasmarha torkának átvágása még éles kőpengével is körülményes, sőt veszedelmes vállalkozás lett volna. Pusztán technikai megfontolásból valószínűbb értelmezés tehát e korai régészeti korokból származó csigolyákon a vágásnyomokat a már megölt jószág egyszerű darabolásának tulajdonítanunk.¹⁷

Egy távoli jelenség

Az eddig részletezett, vélhetően ókori eredetű kóser/halal módszer különös megvilágításban jelenik meg egy se nem ókori, se nem óvilági képes krónikában. Egy Bolíviában talált alpaka fejgyámon megfigyelt fém vágásnyomok¹⁸ értelmezésekor akadtam Guaman Poma perui krónikás intelmére, amelyet a 16–17. század fordulóján vetett papírra egy különös rajzzal szemléltetve az alábbi figyelmeztetést: „...ne így öld meg, miként a bálványimádás idején, hanem vágd át a birka torkát, ahogy azt manapság a keresztények teszik”.¹⁹ A szöveget kísérő rajz legalább ennyire érdekes. A kerülendő „pogány” módszer a gúzsba kötött láma belső szerveinek roncsolása pusztá kézzel az állat bordái mögött vágott seben keresztül. Az eljárásnak semmi köze az állat nyakához vagy torkához, tehát a csigolyákon sem hagy nyomot.²⁰ Ráadásul az állat megölésének ez a módja nem követel olyan nagyméretű, fémpengéjű kést, mint a nyak sokrétű, ellenálló szerveinek és szöveteinek átmetszése. A kisebb lábasjószág mellkasa akár egyszerű kőeszközzel is megnyitható.

Mint a történelem során oly gyakran, éppen ez a tiltás hívja fel a figyelmet arra, hogy a kultúra, azon belül is a rítus az új hatalom megjelenésének hatására szükségszerűen változik. A torok átvágásának az európai kereszténység története során „elfelejtett” rituális tartalma a gyarmati hódítás új, konfliktusoktól terhelt ideológiai közegében hangsúlyos, követendő példává válik. A perui ábrázolás láttán Csiky Gergely hívta fel a figyelmemet arra, hogy hasonló módon ölnék juhokat Mongóliában.²¹ Saját megfigyelésem szerint a háttára döntött állat szegycsontja táján, középen ejtett legfeljebb félarasnyi, hosszanti bemetszéssel benyúlva a gyakorlott mészáros pár perc alatt végez az állattal (1. kép), a szív bal kamrájából kilépő fő verőér elcsippentésével lényegében heves szívrohamot idéz

elő. A kéz behatolásához szükséges rövid vágás egészen kicsiny késsel, akár mandula méretű kőpengével is megejthető.²²

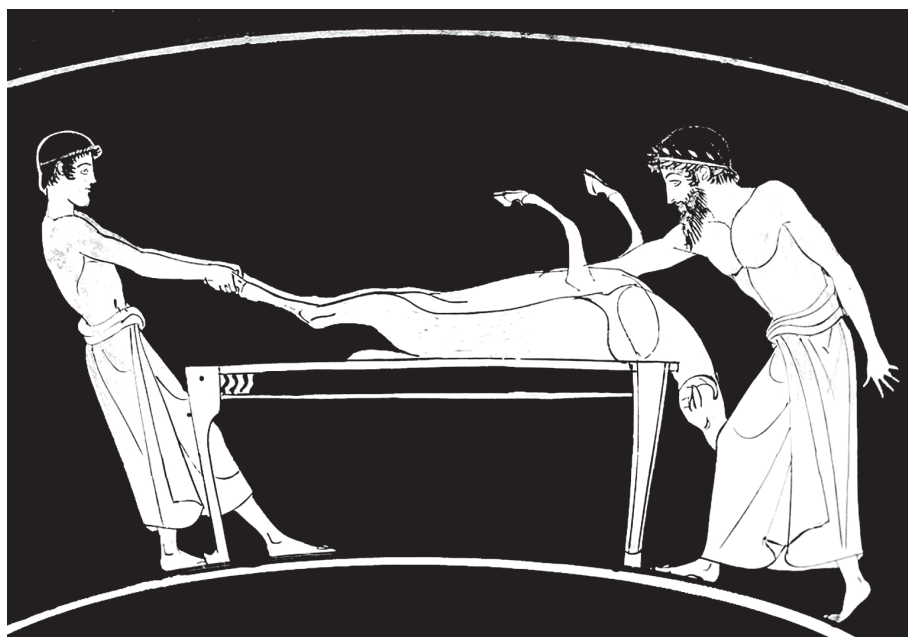
Még a görögök is?

Az állatáldozat az ókori görög vázafestészet kedvelt témája. Ebben a rendkívül gazdag képi forrásanyagban gyakran láthatunk virágfüzérékkel díszített szarvasmarhákat, de a késsel megölt vagy oltárra helyezett háziállatok megjelenítése sem ritka. Ezek egyike az a vörös alakos jelenet, amely egy *skyphos* oldalán látható (Museum Narodowe, Varsó, ltsz. 142467). A darabot az athéni Duris műhelyéhez kötik (Kr. e. 490–480). A képet alaposabban szemügyre véve feltűnik, hogy míg a rajta ábrázolt fiatalabb férfi az állat hátsó lábait fogva a juhot hanyatt fekvő tartja, az idősebb jobb keze a jószág mellső lábai között, annak mellkasi táján „eltűnik” (2. kép). Maga a művészi kompozíció szinte csak a fiatal juh immár lehanyagolt fejtartásában tér el az 1. ábrán fényképpel dokumentált, Mongólia-szerte gyakorolt módszertől.

A hasonlóságot felületesen vélők joggal vethetik fel, hogy a fejlett vasművességgel rendelkező Athénban már nem lehetett szükség az állatok ilyen „primitív” leölésére, hiszen más korabeli vázáképeken az áldozati állatokon kívül maguk a hatalmas kések is jól láthatók.²³ Elképzelhető azonban, hogy ebben az esetben a *skyphoson* megörökített archaikus módszer éppen a rituális keretek között maradt fenn, például Artemis ősi kultuszával kapcsolatban, amely eredetét tekintve a Közel-Kelet bronzkoráig nyúlik vissza.²⁴

Következtetés

A mellkas megnyitásának minimális eszközigényéből, tehát az ahhoz szükséges penge kis méretéből kiindulva feltételezhetjük, hogy az ősi állatvágási mód kialakulásának ideje a háziiasítás utáni,²⁵ de a nagyobb méretű, jó minőségű fémpengek elterjedését megelőző időszak lehetett, maga a módszer pedig a zsidó-keresztény-izlám szokások által hosszú ideig nem érintett Belső-Ázsia és Dél-Amerika – európai szemmel nézve – „peremterületein” maradt fenn. Ami a torok átvágásának bronz-, illetve vaskori megjelenését illeti, további kutatás szükséges annak eldöntéséhez, hogy az állatvágás bibliai korban megjelenő szigorú, az eszköz minőségét is előíró aprólékos szabályozása mennyire lehetett a közösségi húselosztás központi ellenőrzésének vallási köntösben megjelenített módja.²⁶ Délnyugat-Ázsiában a társadalmi rétegződés a bronzkortól fogva a településszerkezetben és a régészeti leletekben

2. kép. Athéni vörösalakos vázakép a Kr. e. 5. századból, amely vélhetően egy áldozati juh kézi megölését mutatja

is egyre inkább megnyilvánul. Ezzel lényegében egyidejűleg számos lelőhelyen nyoma vész a vadászatnak és a kis közösségek „háztáji gazdaságaiban” is hatékonyan folytatható sertéstartásnak.²⁷ A húselvétést a központilag könnyebben számon tartható, mai fogalommal élve szinte „monokultúrás” juh- és kecskenyájak kezdik biztosítani.²⁸ Ebbe a logikai sorba illeszthető, hogy a szigorú állatvágási rítus kialakítása nem független a hatalom összpontosításának gazdasági, társadalmi és vallási törekveitől.

Elképzelhető, hogy az állatvágás módjának szigorú vallásos szabályozása a Földközi-tenger keleti partvidékén az átlagemberek jelentős részét rekesztette ki a vaskor hétköznapi húsfogyasztásából. Akárcsak a távoli Peru spanyol meghódítása idején, ebben a dinamikus változó kulturális közegben kell elhelyeznünk az állatvágás különböző módozatainak értelmezését.

Ezen a szinten az állatok régészeti-történeti tanulmányozása már nem egyszerűen az ember és állat kapcsolatáról, hanem az emberek egymáshoz fűződő társadalmi viszonyairól szól. Az állat, illetve a hús médium, az irányítás és reprezentáció eszköze. Az itt tárgyalt, egyetlen markáns technikai részleten alapuló felvetés három korszakot, három földrészt és három világvilágot köt össze, egyetemes volta kizárólag funkcionális alapon magyarázható. Ez a közös alap azonban mindhárom említett kultúrában magába foglalja az állat testfelépítésének alapos ismeretét, a fejlett vágóeszközök (kezdeti) hiányát, valamint a húsfogyasztás alkalmának és résztvevőinek helyzetenként eltérő jellemzőit. A klasszikus írott források kutatóira vár a feladat, hogy az állatok iránti kegyeleti megfontolások vagy a vértabu²⁹ fogalmának ókori görög értelmezésével pontosabb közegbe helyezhessük ezt a mára különösnek ható, mégis igen egyszerű eljárást.

Jegyzetek

- 1 Bartosiewicz 2009, fig. 1. Ide kívánczok Bökönyi Sándor anekdotája. Eszerint mentora, Kretzoi Miklós paleontológus háziállatok névsorát tette elé, a fajok neve mellett százalékos arányok szerepeltek. Azt kérdezte, miféle lelőhelyről származhatnak ezek az adatok? Bökönyi a kecskék és különösen a juhok nagy arányból a Balkán-félsziget őskorára gyanakodott, amelyen belül a lófélék jelenléte már a késő bronzkorra, illetve a vaskorra utalt. Kiderült, Kretzoi nem régészeti lelőhely csontleleteinek leltárát mutatta neki, hanem a háziállatfajok előfordulásait számolta össze az *Odysseia* szövegében: az oroszlánal ellentétben a hétköznapi állatok szöveges előfordulása jobban tükrözte a régészeti anyagban megfigyelt, kultúrára jellemző fajösszetételt és fontossági sorrendet.
- 2 A mai közegészségügyi megfontolás formailag egybecseng a zsidó és muszlim hagyományokkal. A szakszerűen végzett hazai disznóöléseken a kivézetés ugyanilyen fontos, pedig a vértabu a keresztény vallásokban ismeretlen. Ez utóbbiakat időben meghatározott tilalmak (böjtök) jellemzik. A levágás módjával, az állatok sorsával a keresztény tanítás külön nem foglalkozik.
- 3 A kóser ellentéte a héber *teréfa* kifejezés, szó szerint elpusztult, vagy megsebzett állat, dög (vö. jiddis „tréfi”).
- 4 Az állatvágás technikája két pontban azonos: ez a teljes kivézetés, valamint az, hogy tilos az állatnak felesleges kínokat okozni. Az ölést általában tiltó parancsolat megszegését követő büntudat enyhítésében ez utóbbi elvnek az egykori vallási közösségekben lélektani szerepe lehetett (Bartosiewicz *et al.* 2008, 133).
- 5 Hussaini (1993) hangsúlyozza, hogy a muszlim törvények (*zabihá*) szerint levágott állat húsanak fogyasztása a muszlim identitás része.
- 6 „Csakhogy abban állhatatos légy, hogy a vért meg ne egyed; mert a vér, az a lélek: azért a lelket a hússal együtt meg ne egyed! Meg ne egyed azt, a földre öntsd azt, mint a vizet” (*Deuteronomium* 12,23-24; a Biblia szövegét itt és a továbbiakban a revideált Károli-fordításban idézem); „Csupán a dög tiltatott meg nektek, a vér, a disznóhús, és mindaz, amit nem Allahnak áldoztak...” (Korán, 2. szúra: 173).
- 7 A képzett zsidó mészáros hivatása gyakran apáról fiúra száll, olykor maga a rabbi látja el ezt a feladatot. Az iszlám törvény betartásával az állatot bármilyen felserdült igazhitű muszlim, sőt akár zsidó vagy keresztény mészáros is levághatja, amennyiben az aktus során tiszteltben tartja az iszlám szigorú előírásait (Benkheira 2002).
- 8 Az ismert rituális vágási elvek hangsúlyos pontja az áldozat iránti kíméletes bánásmódba vetett hit. El kell fogadnunk, hogy e hitben gyökerező elvek eredetileg őszinte szándékot tükröznek, de bizonyíthatatlan, hogy a halálán levő állatnak mi mekkora szenvedést okoz.
- 9 A kóser és halál vágás gyakorlati célja a levágott állat vérkeringésének fenntartása mindaddig, amíg az összes folyékony testszövet távozik a testből (Twaigery–Spillman 1989). Az esetlegesen visszamaradt vér tökéletes eltávolítását szolgálja a hús kiáztatása, besózása minden oldalon egy órára, majd háromszori öblítése vízben, az ún. kóserolás.
- 10 Ez az irány átszeli a lég- és nyelőcsövet, a nyaki verőeret és vénát, a gerincoszlop csontos alapjának megsértése nélkül. A halál vágás során ugyancsak minden nyaki eret át kell metszeni, az állat így másodperceken belül eszméletét veszti és elvérzik (Twaigery–Spillman 1989).
- 11 „És ha valaki Izráel fiai közül, vagy a köztök tartózkodó jövények közül vadászásban vadat vagy madarat fog, a mely megehető: ontsa ki annak vérét és fedje be azt földdel” (*Leviticus* 17,13).
- 12 Sajnos a laposcsont szerkezetű csigolyák nem ezek közé tartoznak, nagymértékben károsodnak, semmisülnek meg a leletképződési folyamat során.
- 13 Ilyen jellegű vágásnyomokat ismerünk juh és kecske fejgyámjának hasi oldalán a libanoni Kamid el-Loz késő bronzkori anyagából (Bökönyi 1985, Taf. 85/1–2). Lepiksaar (1990, 117) a szíriai Tell es-Salihyeh Kr. e. 800-ra keltezett rétegéből határozott meg hasonló vágásnyomot sertés összetartozó első két nyakcsigolyája közül ugyancsak a fejgyámon. E leletek külön érdekessége, hogy noha a sertés ma nem kóser/halal állatfaj, ez a két időszak viszonylag kevéssel előzi meg a bibliai időket, és ugyanabból a földrajzi térségből származik.
- 14 Gilbert (1988, 85, fig. 5, Pl. XIV/1–4) Kr. e. 2600–1500-ra keltezett példányokat közöl az iráni Godin Tepe lelőhelyről. Ezek viszonylag koraiak, így fokozott körültekintéssel, a vágások anatómiai helyzete alapján igyekszik különbséget tenni azok oka, illetve eredete között.
- 15 Chaix 1989, 45, fig. 3.
- 16 A halál vágás céljára a kellő élességű kovapenge is elfogadható eszköz, amennyiben a rítus egyéb szabályainak betartását nem akadályozza (Benkheira 2002).
- 17 Gilbert (1988, 85) szerint az állat leölésekor ejtett nyomok a fejgyám hasi oldalán teljes szélességben futnak. Ugyanakkor a koponya közvetlen közelében, a fejgyám nyakszirti bütyköt befogadó izárkának (*fovea articularis cranialis*) peremén ejtett vágások a fej utólagos lefejtésére utalnak. A kétféle vágás teljes biztonsággal aligha különböztethető meg minden esetben egymástól, mégis jelentős kulturális különbség, hogy legalább részben halálokként (*perimortem* sérülés) vagy az egyszerű darabolás jeleként (*post mortem* károsodás) értelmezzük őket (Bartosiewicz 2008, 73). Az első esetben ugyanis összefüggésbe hozhatók a kóser, illetve halál jellegű rituális vágásmóddal.
- 18 Bartosiewicz 1999, 102.
- 19 Guaman Poma 1980, 827.
- 20 Az állat megölésének ugyanezt a módját örökölte meg az anyai ágon inka uralkodó családba született Garciaso de la Vega is a 16. század közepéről, amikor a Napistennek bemutatott áldozatot írja le (Markham 1910, 155–167).
- 21 Azóta megjelent közös cikkünkben (Bartosiewicz *et al.* 2008) középkori arab forrásokra (Ibn Fadlán Alláh al-'Umari, Rasid al-Din) hivatkozva foglalta össze az állat megölésének ilyen módja, illetve a muszlim közösségek halál vágási gyakorlata ürügyén szított súlyos ideológiai ellentéteket. Az ilyen feszültségek nem ritkán a hódításokat kísérő öldöklő vallásháborúk keretei között törnek felszínre.
- 22 A torok átvágásához képest az állat megsebzésének technikája mellett a legfontosabb különbség az, hogy a kóser és halál vágással kapcsolatban részletesen tárgyalt teljes kivézetés szokásával szöges ellentétben a mongolok a hasüregbe tödült vért az állat megnyitott testéből közvetlenül merik a főzőedénybe.
- 23 Pl. egy ugyancsak athéni vörös alakos csészén (Kr. e. 510–500; Louvre, Párizs, ltsz. G 112) az áldozati malaccal együtt jókora kést is ábrázolnak. Tehát az eszköz használata a vélhetően áldozati közegben is ismert volt. Az 1912–1913-ban festett, *Egy nap Mongóliában* című festmény (Zanabazar Museum of Fine Arts, Ulanbator) bal oldalán a művész, Balduu Sharav a torkot elkerülő vágásmódot, azaz a juh szívének megszakítását örökölte meg. Ezen a képen is látható egy méretes kés, de azzal nem a nyak tájékán ejtettek sebet, hanem a mellkast vágták fel.
- 24 Az a feltételezés, hogy rituális közegben az archaikus eljárások jobban megőrződnek párhuzamba állítható a nagytestű háziállatok tarkón szűrással végrehajtott megölésével. Ehhez ugyancsak kicsi, alig 10 cm pengeshosszágú kés elegendő, amellyel a gerincvelőt

- az 1. és a 2. nyakcsigolya ívei közötti természetes hézagon behatolva átvágják azonnali bénulást, illetve ezáltal fulladásos halált okozva. Az erre utaló csontsérüléseket római és avar kori szarvasmarha- és lócsigolyákon egyaránt sikerült megfigyelni. Maga az igénytelen módszer azonban a 21. századra a nyugati világban már csak a bikaviadalokon használt kegyelemdöfés (*descabello*) formájában maradt fenn. Fontos megjegyezni, hogy ez az eljárás nem szerves része a bika rituális kivégzésének, egyszerűen a már leterített állat szenvedéseit hivatott megrövidíteni. Az archaikus elem az áldozati rítus apró részleteként élte túl a modern állatvágás iparszerű eljárásainak térhódítását (Bartosiewicz *et al.* 2013).
- 25 Míg a már elejtett vadak gyors utólagos kóser/halal kivérezetése megoldható, az elevenen befogott és letépett vadállat szívéhez pusztá kézzel hozzáférni hosszadalmas és körülményes eljárás lenne.
- 26 Megfelelő körülmények között, szakszerű pontossággal végezve sem a torok átvágása, sem a szív működés kézi leállítás nem okoz egy-két percnél több szenvedést az állatnak.
- 27 Clason–Buitenhuis 1998.
- 28 Diener–Robkin 1978.
- 29 A vallásos zsidók és muszlimok szemében a vér elfogyaszthatatlan, táplálékként nincs értéke. Hasonló megjegyzéssel az Újszövetségben is találkozhatunk: „A pogányokból lett hívők felől pedig mi írtunk, azt végezvén, hogy ők semmi ilyenfélét ne tartsanak meg, hanem csak oltalmazzák meg magokat mind a bálványoknak áldozott hústól, mind a vértől, mind a fülvahlott állattól, mind a paráznaságtól” (ApCsel 21,25). A mongol szokást viszont általában a vérkultusszal hozzák összefüggésbe: a vér életerő, tehát ha kifolyik a húsból, akkor az kevésbé lesz értékes. Egy edénnyel várakozó női alak a perui Guaman Poma (1980, 827) rajzának jobb oldalán is látható, és a képhez tartozó szöveg említi is, hogy a bálványimádóknak a hagyomány szerint a nyers vért el kellett fogyasztani, ami a kereszténység elterjesztése után, amikor már nem a „szíven keresztül” ölik meg az állatot, tilossá vált.

Bibliográfia

- Bartosiewicz L. 1999. „Animal Bones from the Cochabamba Valley, Bolivia”: Gyarmati J. – Varga A. (szerk.): *The Chacaras of War. An Inka Site Estate in the Cochabamba Valley, Bolivia*. Budapest, 101–109.
- Bartosiewicz L. 2008. „Taphonomy and Palaeopathology in Archaeozoology”: *Geobios* 41/1, 69–77.
- Bartosiewicz L. 2009. „Lion’s Share of Attention: Archaeozoology and the Historical Record”: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 59, 759–773.
- Bartosiewicz L. – Csiky G. – Gyarmati J. 2008. „Emberiség szem-pontok és a hagyományos állatvágás két példája”: *Animal Welfare, Ethology and Housing Systems* 4/3, 130–149.
- Bartosiewicz L. – Vaughan, M. – Tóth Zs. 2013. „Roman Period Evidence for a Special Form of *perimortem* Trauma in Large Livestock”: *Archeometriai Műhely* 10/4, 301–305.
- Benkheira, M. H. 2002. „Let It Bleed. Slow”: *The International Herald of Taste* 24, January–March, 71–78.
- Bökönyi S. 1985. „Tierknochenfunde aus dem Bereich der Werkstatt von Kamid el-Loz”: B. Frisch – G. Mansfeld – W. R. Thiele – S. Bökönyi (szerk.): *Kamid el-Loz. 6. Die Werkstätten der spätbronzezeitlichen Palaste*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 33. Bonn, 199–205.
- Chaix, L. 1989. „La faune du site de Schützenmatt (Zoug, Suisse; Néolithique récent)”: *Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 72, 43–48.
- Clason, A. T. – Buitenhuis, H. 1998. „Patterns in Animal Food Resources in the Bronze Age in the Orient”: H. Buitenhuis – L. Bartosiewicz – A. Mathea Choyke (szerk.): *Archaeozoology of the Near East III*. ARC Publicaties 18. Groningen, 233–242.
- Diener, P. – Robkin, E. E. 1978. „Ecology, Evolution and the Search for Cultural Origins: The Question of Islamic Pig Prohibition”: *Current Anthropology* 19/3, 493–540.
- Gilbert, A. S. 1988. „Zooarchaeological Observations on the Slaughterhouse of Meketre”: *The Journal of Egyptian Archaeology* 74, 69–89.
- Guaman Poma de Ayala, F. 1980 [1615]. *El primer nueva crónica y buen gobierno*. Siglo XXI, Mexico D.F. - Madrid - Bogota.
- Hussaini, M. M. 1993. *Islamic Dietary Concepts and Practices*. Bedford Park, Ill.
- Korán 2006. *A Kegyes Korán értelmezésének fordítása. 1–3. fejezet*. Budapest.
- Lepiksaar, J. 1990. „Die Tierreste vom Tell es-Salihiyeh in Südsyrien”: J. Schibler – J. Sedlmeier – H. Spycher (szerk.): *Festschrift für Hans R. Stampfli. Beiträge zur Archäozoologie, Archäologie, Anthropologie, Geologie und Paläontologie*. Basel, 115–120.
- Markham, Sir C. 1910. *The Incas of Peru*. London.
- Waigery, S. – Spillman, D. 1989. „An Introduction to Moslem Dietary Laws”: *Food Technology* 43/2, 88–90.